

ISSN 2010-9075

БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ
МӘМЛЕКЕТЛІК УНИВЕРСИТЕТИНИҢ

ХАБАРШЫСЫ

БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИНГ

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА

3

НӨКИС 2020 НУКУС

**БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК
УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

ХАБАРШЫСЫ

**БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

**КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА**

№ 3 (48)

2020

Каракалпакский госуниверситет им. Бердаха

Ўйинлар орқали ривожлантиришни педагогик аҳамияти.	
Бекмирзаев М. Х., Ўралов А. И. Биологик фанларни ўқитиш технологиялари	107
Каримов З. А. Соғлом турмуш тарзи - репродуктив саломатликнинг асосидир	110
Султанова Г. С. Таълим жараёнида креатив тафаккурнинг аҳамияти	113
Нарметова Ю.К. Бронхиал астма билан касалланган болаларнинг ўзига хос психологик хусусиятлари	116
Berdimuratov R.Z. O'zbekistonda milliy kurash sport turiga qaratilayotgan imkoniyatlar	119
Қирғизбоев М. М. Юқори малакали белбоғли курашчиларда бўғимлараро эгилувчанликни педагогик тажриба давомида шакллантириш самарадорлиги.	121
Содиқова Ш.М. Узлуксиз таълим тизимида ёруғликнинг тўлқин хоссаларини намойиш қилишда анимацион моделлардан фойдаланиш	124
Тлеубаева Г.С. Математик икtidорни аниқлашда интерфаол таълим технологиялари	127
А.Р.Казаков., И.К.Аллаяров. Волейболчиларга хос анаэроб иш қобилятини оширишда гипоксик машқлардан фойдаланиш афзаллиги	130
Элмуродов Ж.А. Геометрия курсидан мультимедиа электрон ўқув мажмуаларини яратиш тамойиллари	133
Алқаров Э.М. Халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш жараёнида ахборот мониторинг хизматининг инфратузилмаси	136

**ИСТОРИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.
ФИЛОСОФИЯ. ЮРИСПРУДЕНЦИЯ.**

Пулатов А. Государственная политика республики кыргызстан и законодательство в религиозной сфере	140
Абсатторов Б.М. Инсон фаолиятида ахлоқий меъёрни шакллантириш мезонлари	143
Акимниязова Г.А. Традиционный каракалпакский базар XIX века	147
Анорбоев А. Болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотлар: жиноят ва жазо масалалари	151
Оразбаев А.К. Француз философларининг эркинлик ҳаққиндағы көз-қараслары	156
Ҳамдамова Д.Р. Германия федератив республикасида прокуратура ва суд органлари фаолияти ҳамда унинг ўзига хос хусусиятларининг қиёсий таҳлили	159
Доноқулов Н. Х. Показатели эффективности и критерии оценки деятельности таможенных постов	162
Утемуратов М.А., Дауменов Б.А. Жамиятда ҳуқуқий онғни юксалтириш - фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг муҳим омили	167
Мухаммадиев Ж. У., Маматов М. Свобода слова, свобода средств массовой информации отличительный знак демократии	171
Казакбаев Х. И. Жанубий хитой денгиздаги баҳсли ҳудудлар ва унда хитой халқ республикасининг позицияси	174
Тангирбергенова К. Исторический вклад каракалпакского народа в победу над фашизмом	176
Файзиев О. Халқ мурожатлари менен ислеўдеги машқалалар ҳам шешимлер	180
Камилов Д.З. Ўзбекистонда виждон эркинлигининг ўзига хос моделини шаклланиши ва ривожланиши	182
Максетова М.К. Пуқаралық жәмийетин раўажландырыўда шахс руўхый жетиклигиниң орны хәм әҳмийети	186
Олтибоев А.М. Ўзбекистон ва Қозоғистон республикалари маданий ҳамкорлиги тарихидан	188
Сейгимбетов М.К. Қубла Арал аймағындағы курғақлықтағы жоллар хәм қатнас қураллары (XIX әсир)	190
Апёзов Р. Б. Марказий осие карвон йўлларининг асосий йўналишлари (XIII–XV асрлар)	195
Меликова М.Н. Духовное наследие Накшбанди в творчестве Алишера Навои	199
Пирназаров Н. Руўхыйлық мәселесиниң философиялық анализленуїи	202
Реймов Р. М. Әдеплилик – инсан өмириниң мазмуны	206
Тажимирзаев Э. А. Ўзбекистон халқлари кундалик ҳаётидаги ўзгаришлар (XX асрнинг 60-80-йиллари мисолида)	208
Сейгимбетова Н.М. Миллатлараро муносабатларнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари	211
Расулова Н. С. Сиёсий партияларнинг тарихий эволюцияси: назария ва концепциялар	214
Тургунова Н.Н. Замонавий дунёда давлат сиёсатида ёшларнинг ўрни ва унга таъсир қилувчи турли омиллар	218
Баходирова Ф. Б. Прагматизм фалсафаси ва унинг жамиятни модернизациялашга таъсири	220
Атамуратов М. У. Бошқарув кадрлари компетентлиги – ўзбекистон тараққиётини юксалтирувчи куч	222
Байрыева А.Қ. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда жамоатчилик назоратининг роли ва аҳамият	225
Нсанбаева Э.Т. Ислам дининде инсанниң руўхый жетиклиги мәселеси	227
Опаев Б. Ғаззел қазы хәм «Он тоғыз» ўақыясы	230
Gafforova M. Q. The influence of the development of science and education in society on the change in the spiritual image of a woman	233
Ақбарова З. А. Муҳит оламини моделлаштиришнинг асосий категорияси сифатида	236
Эргашев Т. Ахборотлашган жамиятда ёшларнинг инновацион фаоллигини ошириш хусусиятлари	238

омилларини таъминлашга йўналтирилган тафаккур ҳисобланади. Шунингдек, креатив тафаккур замонавий бошқарувчилар, олимлар, педоголар, менежерларнинг ҳам тафаккури бўлиб, жамият тараққиётида унинг энг қуйи босқичларидан тортиб, энг юқори даражаларигача креатив тафаккур талаб қилинади. Мазкур тафаккур куроли – инсон маънавияти, табиати, билими, ақлий салоҳияти шунингдек, мана шу жуда катта базани ишлата олиш қобилиятини ҳам ўз ичига олади.

Ҳозирда таълимнинг турли шакилларида инновацион ва креатив фикрлаш асносида таълим жараёни йўлга қўйилмоқда. Бу йўлнинг нечоғлик тўғри эканлиги таълим тизими ривожланган давлатлар тажрибаси асосида ўрганилмоқда. Хусусан, прагматик педогогика асосчиси, америкалик файласуф ва педагог Д.Ж.Дюн таълимда қуйидаги назарияни ишлаб чиқди: Ўқув материалларининг муаммоси; Боланинг билиш фаоллиги; Таълимнинг бола ҳаётий тажрибаси билан алоқаси; Таълимни фаолият (ўйин, меҳнат) сифатида ташкил этиш.

Бу тўрт коидани дарс жараёнида тадқиқ этиш ўқитувчидан креатив фикрлаш ва ўз фанининг устаси бўлишни талаб этади. Ўқувчининг мустақил фикрлашга ва ўз ғояларини тадқиқ этишга ўргатсак, ҳозирги ёш авлоқ ичидан ҳам даҳолар етишиб чиқиши мумкин. Таълимни креативлиги туфайли Марказий Осиёда жаҳон илм-фанига улкан ҳисса қўшган буюк қомусий олимлар етишиб чиққан.

Шунингдек, улар таълим тараққиёти борасида ҳам фикрлар билдирилган. Бундан кўриниб турибдики юртимизда бу соҳага алоҳида эътибор қаратилган. Зеро, ҳар қандай жамиятнинг ундаги қонунлар бажарилишига асосланади. Тарихга назар ташласак, бизнинг буюк аجدодларимиз дунё илм- фанига асос солишган. Ибн Сино, Беруний, Абу Наср Фаробий, Ал-Хоразмий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Аҳмад Фарғоний кабилар фаннинг турли хил соҳаларида ўзига хос инқилоб яратишган. Бизнинг она юртимиз илм-фан ўчоқларидан бири ҳисобланади. Бу борада таълим жараёнидаги креативлик ва инноваторлик жиҳатлари аллақачон Абу Наср Фаробийнинг фикрлари орқали намоён бўлишини англаш мумкин: “Фаробий таълим, тарбияга биринчи марта таъриф бериб, таълим деган сўз инсонга ўқитиш, тушунтириш асосида назарий билим бериш, тарбия-назарий фазилатларни, маъсул хунарни эгаллаш учун зарур бўлган хулқ нормаларини ва амалий масалаларни ўрганишдир” [8.]. Бу буюк аждодларимизнинг бетакрорлиги шундаки, улар юксак даражада креатив фикрловчи, мантикий фикр юритувчи кишилар бўлишга. Ҳозирги кунда ҳам шу каби буюк алломаларни етиштириб чиқариш учун биз таълим соҳасини янгидан ислоҳ қилиш йўлини бошладик. Бирор бир фанни тубдан ўзгартириш ва инқилоб яратиш учун, яратувчи шахсда юксак креатив тафаккур бўлиши лозим. Ноанъанавий фикрлаш, орқали замонавий инновацион янгиликлардан фойдаланган ҳолда иш олиб борилса, мақсадга эришилиши мумкин.

Юқоридаги фикрлардан қуйидаги хулосаларга келинди: Биринчидан: креатив тафаккур ҳамма соҳада ҳам аҳамиятга эга. Айниқса, тиббиёт ходимлари, юристлар, иқтисодчилар, архитекторлар, педоголар, файласуфлар, дизайнерлар ва бошқалар; **Иккинчидан:** Барча соҳадаги етук кадрларни, таълим соҳасини ривожлантириш орқали етиштириб чиқарамиз. Шунинг учун бу соҳадаги креативликка алоҳида эътибор қаратиш лозим; **Учинчидан:** Таълим тизимида фаолият юритувчи барча турдаги педагоглар аввало, креатив фикрловчи, ижодкор ўзига хос услубига ва йўналишига эга бўлиши лозим; **Тўртинчидан:** Таълимнинг барча соҳаларида ўзига хос соғлом рақобатни яратиш ва у орқали тараққиётга эришиш мумкинлигини англаш лозим.

Бешинчидан: Бу соҳада янгилик яратиш, яратувчанлик ва изланишлар бўлмаса, жамиятнинг бирор бир соҳасида ривожланиш кўзга ташланмайди. Биз дунёнинг ривожланган давлатлари даражасига чиқиши учун унинг пойдевори таълим тизими орқали яратилишини идрок этишимиз лозим.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Маънавий юксалиш йўлида. (Тўплам) Тўпловчи М. Қаршибоев – Т.: “Маънавият”, 2008. - Б. 144.
2. Каримов. И.А. “Юксак маънавият энгилмас куч” — Т.: “Маънавият”, 2008. -Б. 176.
3. Мирзиёев Ш.М.Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалик коидаси бўлиши керак. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - Б 104.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг Мамлакатимизни 2015-йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш якуналари ва 2016-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузасига чет эл ижтимоий -сиёсий доиралар вакиллари ва хорижий экспертларнинг мунасабат ва фикр – мулаҳазалари. Т.: “Ўзбекистон”, 2016. - Б 128.
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 1992. – Б. 29.
6. Шермухаммадиева Н.А. Илмий тадқиқот методологияси. Т.: “Фан ва технология”, 2014. - Б 466.
7. Курбанов Ж.М., Мамарасулов Ж.Е. Илмий изланиш асослари, - Самарқанд, 2013, - Б.124.
8. Курбонова Ў.У. Абу Наср Фаробийнинг „Фозил одамлар шаҳри“ асосида таълим — тарбия. Т., 2018.

БРОНХИАЛ АСТМА БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БОЛАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Нарметова Ю.К.

Тошкент тиббиёт академияси

Бронхиал астма (БА) анъанавий психосоматик касалликлар қаторида киритилган бўлиб, психосоматик еттилик дея аталувчи гуруҳ таркибига киради [2, 56]. Умумэтироф этилган факт, БАни келиб чиқиши ва ривожланишини аниқловчи патогенетик мажмуанинг таркиби қисмлардан бири психологик омилдир [1, 186; 2, 56]. БАни вужудга келиши ва хуружларни келтириб чиқарувчи ҳиссий зўриқиш ва психологик стресс,

А.Е. Личко ва Э.Г. Эйдмиллер томонидан таклиф этилган таснифланиш болалар шахсини шакллантириш хусусиятлари ва оилавий тарбия услубларининг ўзаро боғлиқлиги асосида қурилган бўлиб, уни амалда қўллаш нуқтаи назаридан жуда долзарбдир. Муаллифлар томонидан оилавий тарбиянинг услубларида 5 та оғиш кўрсатилди: 1. Гипопротекция. Гипопротекция - ғамхўрлик ва назоратнинг йўқлиги билан характерланиб, бола кўпинча назоратсиз қолади, унга кам эътибор бериледи, жисмоний жихатдан безътибор, унинг ҳаётига ота-оналар томонидан қизиқишнинг йўқлиги билан характерланади. Тарбия расмий аҳамиятга эга бўлиб, боланинг оила ҳаётига таъсир эта олмаслиги, севишга ва боғланишга бўлган эҳтиёжнинг қонмаганлиги, уни ғайри ижтимоий хулқ-атвориға олиб келади. 2. Доминанта гиперпротекция таъқиқлар ва болага ўта кўп эътибор қаратишдан, ўта кучли ғамхурлик ва майда-чуйда ишларда ҳам болани назорат қилиш, ҳатти-ҳаракатларини чеклаш оқибатида эмансипацияга (қарши кураш) ёки масъулиятсизлик, мустақил бўла олмаслиги, ўз-ўзини химоя қила олмаслиги, ташаббуслар бера олмаслигиға олиб келади [6, 1646]. 3. Гиперпротекцияни (гиперхимоя) қўллаб-қувватлашни “оила юлдузини тарбиялаш” ҳам деб номлашади. Ота-оналар болаларини энг кичик муаммоларидан озод этишга ҳаракат қилиб, ўта яхши кўриб, ҳар қандай истакларини бажо келтириб, ортиқча бошқариб, энг кичик ютуқларидан ҳам севиниб, ўзгалардан ҳам худди шуни талаб қилишади. Болада юқори поғонали талаблар шаклланиб, лидерликка интилади. А. Маслоуни таъкидлашича, бундай услуб севиш ва тан олишга нисбатан патологик эҳтиёжни шакллантирар экан. Бундай оилада тарбияланаётган шахс, ҳаёти давомида салбий кечинмаларга кўп дучор бўлади, сабаби ота-онасининг “кўр” севгиси қийинчиликларни ва муаммоларни ҳал қилишни ўргатмайди. 4. “Ҳиссий инкор” этиш услубида эса, ота-оналарга ўз фарзанди малол келади, эҳтиёжлари безътибор қолади, кўпол муомалада қилинади, малол-фарзанд одатда, яширинган ҳиссий таҳкирлик учрайди. Ушбу оилавий тарбиянинг услуби бола шахсиятининг ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. 3. Фрейднинг ёзишича, бундай оилаларда “ташвишлантирувчи” барча 4 та вазият мавжуд бўлади: исталаётган объектнинг йўқотиш, севгини йўқотиш, шахсиятни йўқотиш, ўз-ўзига севгини йўқотиш. 5. Оилавий тарбиянинг “юқори ахлоқий масъулият” услубида боладан ростгўйликни, тўғрилиқни, виждонлиқни ва бошқа ёшига тўғри келмайдиган ҳиссиётларини ривожланишини талаб қилинади. Айрим вақтларда ўсмирга мажбуран “оила бошлиғи” вазифасини юкланиб, унда кичик болаларга ёки қарияларга қараш буюрилади. Ота-оналар ўз фарзандига ўзгача келажакни башорат қилишади, болалар эса чин дилдан уларни ранжитишдан кўркиб, ота-онасини ишончини дилдан оқлашга ҳаракат қиладилар.

Ота-оналарнинг тарбиялаш услубларидаги оғишлар рўйхатини қуйидагилар билан тўлдириш мумкин: аёл, эркак ёки болаларга хос хусусиятларни ихтиёр этиш, ота-оналар хис-туйғулари соҳасини кенгайтириш, боладан жудо бўлиш кўрқуви, ота-оналик хис-туйғуларини ривожланмаганлиги, ўзининг салбий хусусиятларини болада кўриш, эр-хотин ўртасидаги низоларни тарбия соҳасига кўчириш [6, 1546].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ота-оналик услуби бу – умумлаштирилган, ўзига хос, визиятли ва ноодатий тарзда ота-оналарнинг бола билан мулоқоти, фарзандга нисбатан муносабатни шаклидир. Таҳмин қилиш мумкинки, оилавий ўзаро муносабатлардаги оғишлар маълум психосоматик бузилишларни шаклланишига сабабчи бўлади.

«Болалар психосоматикаси» китобининг муаллифи Н.Ю.Дмитриеванинг таъкидлашича [2, 246], кўп психосоматик кўринишлар психик омиллар таъсири остида (оиладаги нотўғри тарбия, стресслар, ўқув жараёнидаги зўриқишлар ва ҳ.клар) вужудга келади. Кейинчалик улар гастрит, невроз, бронхиал астма, нейроциркуляр дистония ва бошқа касалликлар орқали намоён бўлади. Бунда ота-она ва болани хулқ атворини психологик коррекция орқали даволаш мумкинлиги энг муҳим таъкидлов ҳисобланади.

Бироқ кўп ҳолатларда болалар касаллигидан оила манфаатдор бўлади, эр-хотин ўртасидаги ўзаро муносабатларини (умумий дард бирлаштиради) мустаҳкамлайди, ушбу оилага яқинларнинг қўллаб-қувватлаши, жамият қўйган юқори талаблари пасаяди. Бу касалликдаги “иккиламчи фойда” феномени деб аталади. Шунинг учун психокоррекцияда бутун оилага боланинг касаллигидан “манфаат”ни топиш, исталаётганни унинг “ёрдамисиз” олиш йўллари кўриб чиқиш.

Касаллик – бир томондан муҳитга мослашув услуби бўлса, иккинчи томондан – салбий омил ҳисобланади. Юзага чиқарилмаган қаҳр, кўрқув, айбдорлик ҳисси танадаги блокларга олиб келади, улар вақт ўтиб, у ёки бу аъзо ёки тана қисми касаллигига айланади. Кейинчалик ушбу эмоционал ҳолатлар соматик саломатликда акс этади. Бунда ота-оналар хис –туйғуларга таъқиқлар ёки тез-тез тақорланиб турувчи деструктив низолар уларнинг фарзандарининг психосоматик соғлиғига салбий таъсир кўрсатади. Ҳаттоки, агар оилада хотиржамлик бўлса, стресс ёки психик жароҳат психосоматик касалликларга олиб келиши мумкин, шунинг учун, тиббий даволаш билан бир қаторда психотерапевтик ёрдам ҳам кўрсатилса, боланинг ҳам жисмоний ҳам руҳий ҳолатидаги натижа юқори самарадорликка эга бўлади.

БА билан касалланган болалар ва ўсмирларнинг шахсий хусусиятларини тадқиқ этиш жуда муҳим аҳамиятни касб этсада, бироқ уларнинг химоя механизмларининг хусусиятлари ҳам алоҳида эътиборга лойиқ. Бугунги кунда химоя механизмлари қабул қилинаётган маълумотларни онгостида қайта ишлашда шхсининг интрапсихик мослашув жараёни сифатида кўриб чиқилмоқда [3, 276]. Турли хил химоя механизмлар боланинг психик ривожланиш билан боғлигини кам сонли тадқиқотларда таъкидланмоқда [5, 396]. Соматик касалликларнинг клиникасида касаллик салбий омилларнинг таъсир этиши ва организмнинг гомеостазини қўллаб-қувватлашга қаратилган физиологик химоя воситаларини фаоллаштиришга қаратилган. Ушбу аналогияга (ўхшатишга) мувофиқ шахсининг психологик химоя механизмлари кўриб чиқилиши мумкин [3, 296, 5, 276]. Сурункали соматик касаллик билан касалланган боланинг химоя механизмларини ўрганганда, айрим

психосоматик касалликларни патогинезида ҳал этувчи ўринни эгаллаши ҳақидаги маълумотларни исботлайди [3, 296]. Бундай мисоллардан бири, БА билан боғлиқ бўлган аффектив бузилишларда асосий бузилиш кайфиятнинг доимий ўзгаришида намоён бўлиб, одатда сиқилиш ҳавотир билан ҳамоҳангликда ёки усиз ҳам бўлиши мумкин. Ҳавотирли-дипрессив бузилишлар орасида улар алоҳида ижтимоий қадрга эга [4, 276].

БАдан азият чекаётган болалар, ҳиссий қийинчиликлар ва безовта қилаётган жисмоний бузилишларни фарқлашда ожиздирлар, улар учун юқори салбий қобил ва тор ҳаёлот дунёси ҳосдир [3, 296].

Ф.Александрнинг тадқиқотларида таъкидланганидек, бронхиал астмадаги бронхоспазм химоя-мослашувчи характерга эга бўлиб, унинг замирида она ва бемор боланинг илк муносабатлари ётади. Кейинги тадқиқотларда бронхиал астма она ва доминант она муносабатлари сабабли вужудга келиб, ҳосил бўлган низога олиб келади. Бронхиал астмани болаларда тадқиқ этганда, атрофдагилардан катта қарамлик ҳисси аниқланган, шунингдек, интровертлик, босиқлик, юқори ҳавотирлик, ҳолсизлик ва жиззакилик, ҳамда барча эътиборини касалликка қаратиш, алекситимияни мавжудлиги, фрустрациянинг юқори кўрсаткичи ва ўз-ўзини назорат қилиш кўрсаткичини пастлиги кузатилган. Бироқ, бошқа бир қатор тадқиқотларнинг кўрсатишича, бундай хусусиятлар психосоматик касалликлар билан касалланган барча беморларга ҳосдир. Шунинг учун бу борада айрим муаллифлар шахснинг носпецифик психосоматик радикалини белгилаб олишни таклиф этиб, бизнингча ҳам, бу жуда долзарб бўлиб, синчиков психологик таҳлилни талаб этади. Чет эл ва маҳаллий муаллифлар, БАни тадқиқ этишда фанлараро текширувлар муҳимлигини таъкидлайдилар. Олимлар БАни вужудга келиши хавфи ва касалланиш даврининг оғирлиги билан боғлиқ бўлган бир қатор тавсифномаларни ажратиб, уларнинг орасида оилавий вазиятларнинг ўзига ҳосликлари, ижтимоий муҳитдаги низолар, агрессив ижтимоий муҳит [3, 296] кўрсаткичлари мавжуд. Шундай қилиб, БА билан касалланган болалар ва ўсмирларни тадқиқ этишда биопсихоижтимоий ёндашув энг конструктив ёндашув ҳисобланади. Ушбу ёндашув касалликнинг нафақат оғирлик даражасини, балки оилавий, ижтимоий-маданий, ҳамда психологик омилларнинг касалланиш динамикасига ва реабилитация чора-тадбирларининг муваффақиятлиги таъсир этишини ҳисобга олишни талаб қилади.

Манбаларда қуйидаги **психосоматоген оилаларнинг** намоён бўлиши кўрсатилади: 1. Ота-онанинг болани ҳаётини муаммоларига ўта киришиб кетганлиги, бу унинг мустақиллигига салбий таъсир кўрсатиб, химоя механизмларини ривожланига йўл қўймайди; 2. Оиланинг ҳар аъзосининг бошқасини стрессларига нисбатан юқори сезувчанлиги; 3. Ўзгарувчан вазиятларда ўзаро муносабатларнинг ригидлигида қоидаларни ўзгартириб олиш қобилиятининг сустлиги; 4. Ўз фикрини ифодалашдан ва низоларни очиқ муҳокама қилишдан қочиш; 5. Боланинг касаллиги кўп ҳолатларда эр-хотин низоларида стабилизатор (мувозанатлаштирувчи) ролини бажаради [5, 646]. Бошқача қилиб айтганда, соғлиқ саломатлигининг бош шартини оиланинг руҳий хотиржамлигидир. Шунинг учун, агар, ота-она психологик маҳоратли бўлса, фарзандини тушунса, қадрласа, зарур “микдорда” ижобий эмоциялар бера олса, ва энг муҳими бир-бирини севиб, бир-бирига ғамхўрлик қилсагина, фарзанд стрессларга бардош берувчи, табиийки соғлом бўлади.

Н.Ю. Ереминанинг психологик консалтацияларида боланинг психик ва соматик касалликларида оилавий факторни аниқлаган. Одатда, болани психолог олдига хулқ-атворидаги маълум бир оғишлар, мулоқотдаги зиддиятлар, эмоционал ёки ақлий муаммолар билан мурожаат қилишади. Аксар вазиятларда, ушбу ҳолатлар бирон-бир сурункали касаллик ёки иммунитетнинг пастлиги билан ҳамоҳангликда бўлади. Ҳамда боланинг барча муаммоларида ота-оналар болани ўзини ёки ўзгани айбдор деб билишади. Аммо, вазиятни негизига назар ташланса, сабаблар мажмуини аниқланади, уларнинг орасида ота-оналик омили етакчи ўринда туради. Лекин, ҳар қандай ота –оналар бола ҳолатига жавобгарликни бўйнига олишга, ҳамда оилада ва бола билан ўзаро муносабатлар тизимини ўзгартиришга тайёр эмас. Агар бола касал бўлса, уни докторга олиб боришади, касалликнинг психологик сабаблари ҳақида ўйлаб кўришмайди. Бу ерда расмий тиббиёт танқид остига олинаётгани йўқ албатта, бироқ, агар тиббий даволашни психотерапевтик даволаш билан ҳамоҳангликда олиб борса, самарадорлик анча юқори бўлар эди [6,].

Психосоматик касалликларнинг давомийлигига таъсир этувчи муҳим омиллардан – бола касаллигига ота-онани муносабатидир. Одатда, унга ҳуружларнинг оқибатидан кўркувлар ва ота-онасининг касаллик ҳақидаги билимлар таъсир кўрсатади. Боланинг касаллигига бўлган муносабат унинг шахсиятига нисбатан шаклланади. Оилада бир киши сурункали касаллик билан касалланса, оиладаги ўзаро муносабатларда ҳам ўзгариш бўлади [6]. Таъкидлаш лозимки, ота-онанинг фарзандли бўлишининг ўзи ота-онада психосоматик касалликларнинг вужудга келишига сабаб бўлади. Тўнғич фарзанднинг дунёга келишида ота-оналар янги масъулият ва жавобгарликка етарли даражада тайёр бўлмайдилар [6]. Ижтимоий психологик омилларга тарбия услубларининг патологик кўринишлари таалуқлидир [5,6]. Оилавий тарбиянинг услуби – бу ота-онанинг болага таъсир этувчи стереотипларнинг мажмуасидир. Турли оилаларда ота-оналар ва болалар ўртасидаги муносабатларни психологлар томонидан кузатганда объектив ва субъектив омиллар ва боланинг генетик хусусиятлари таъсирида келиб чиқадиган таълим услубларини тавсифлашга имкон яратилди. Оилавий тарбиянинг муайян услубини танлашга, аввало, ота-онанинг ўзи тарбия топган аъналар таъсир кўрсатади. Ота-оналарнинг индивидуал ва шахсий хусусиятлари, уларнинг педагогик маданияти, психологик саводхонлиги катта аҳамиятга эга.

Оилавий тарбия услубини белгиловчи оилавий муносабатлар турларини маҳаллий олимлар А.В. Петровский, Л.Г. Сагатовской, Д.Н. Исаева, В.И. Гарбузова, А.Е. Личко, Э.Г. Эйдемиллера, В.М. Миниярова ва бошқаларнинг асарларида кўриб чиқилган.

муаллифлар қуйидагича хулосага келганлар: шахснинг психологик химоя тизими адекват бўлса, психоген бузилишларни олдини олиб, шахснинг касаллик ва даволаниш жараёнига муваффақиятли мослашувига қўмак беради [5, 296]. З. Фрейднинг назариясига кўра, психосоматик касалликларда, невротик хулқ-атворнинг барча шаклларида сиқиб чиқариш роли барчасида мавжуд. Бу асосий ва энг кўп учрайдиган химоя механизмидир. Е. С. Романова ва Л. Р. Гребенниковларнинг таъкидлашича, сиқиб чиқариш химоя механизми бўлиб, кўрқувни келтириб чиқарувчи омил, вазият ва ҳолатларни унутиш орқали уни қулфлайди (блоклайди) [3, 286]. Натижалар таҳлиliga кўра, БА билан касалланган болалардан кўра, соғлом болаларда шахснинг такдим этилган химоя механизмларининг вариабеллиги кенгрокдир. Натижаларни омилли таҳлили шуни кўрсатдики, фрустрация вазиятларда болаларнинг хулқ-атвори ва интрапсихик низоларни бартараф этишда муҳим ўринни шахсий хусусиятлар эгаллайди. Натижаларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, интрапсихик низоларда ва болаларнинг фрустрациядаги хулқ-атворида шахсий тавсифномалар муҳим ўрин эгаллайди. Омилли таҳлил асосида болалар уч гуруҳга ажратилди. Биринчи гуруҳ — БА билан касалланган болалар бўлиб, уларда кўркмаслик, қатъиятлилик, мулоқотга тез киришувчанлик, юқори ижтимоий фаолликка эга бўлиб, фрустрацион вазиятга тўлиқ тушиб қолмаслик, ҳамда муаммо ва низони ечимини топишга бўлган интилиш билан фаркланадилар. Витал эҳтиёжларнинг аҳамияти юқорилигига қарамай, уларда ижтимоий мулоқотга бўлган эҳтиёж кузатилган. Устунлик қилаётган химоя механизми бу - проекциядир. Бу гуруҳга касаликнинг енгил шакли билан касалланган болалар киритилган.

Иккинчи гуруҳ — БАдан азият чекаётган болаларда мустақиллик, доминанта, ўз-ўзини ўрнини топишга бўлган интилиш, фрустрацион вазиятни (касаллик хуружи) ўзи учун қулай деб билиб, масалан олдига қўйилган мақсадга эришиш йўлида фойдаланадилар. Олинган натижалар С. Ю. Куприянованинг [6, 276] маълумотлари билан мувофиқлаштирилиб, унга кўра, бундай хулқ-атвори бронхиал астмада паторефлектор механизмини мустақамловчи истероидли кўринишидир.

Учинчи гуруҳда — юқори сезувчанлик ва ўз-ўзини назорат қилиш кўрсаткичини пастлиги, ҳамда ёрқин намоён этилган психик дезадаптация билан кўзга ташланувчи болалар кирган. Уларда микроижтимоий муҳитда сезиларди даражада низолар кузатилиб, фрустрацияга нисбатан (низодан эътиборини узолмаслик) жавоб реакцияларини ноқонструктив шакллари, ҳамда ижтимоий мулоқотга киришишнинг хоҳиши пастлиги кузатилган. Психологик химоянинг устун механизми - сиқиб чиқариш. Ушбу гуруҳдаги болаларда касалликнинг оғир ва ўрта давомийлиги билан ажралиб турадиган болалар киритилган. Ушбу гуруҳ болаларига биринчи ўринда психологик аралашувни даволаниш даврида бирга бўлишни талаб этади.

Шундай қилиб, бронхиал астма билан касалланган болаларнинг ўзига хос атрофдагилардан катта қарамлик ҳисси, интровертлик, босиқлик, юқори ҳавотирлик, ҳолсизлик ва жиззакилик, эътиборини касалликка қаратиш, алекситимия, фрустрациянинг юқори кўрсаткичи ва ўз-ўзини назорат қилиш кўрсаткичини пастлиги каби психологик хусусиятлари кузатилади.

АДАБИЁТЛАР

1. Голубев Н.А. Оптимизация фармакотерапии бронхиальной астмы у больных с аффективными расстройствами. Автореф. дис. канд. мед. наук. Волгоград. 2012. 35с.
2. Психологические особенности детей и подростков с бронхиальной астмой. Уч. пос. Под ред. Е.Б. Романцова, А.Ф. Бабцева, Э.Л. Чупак, О.Б. Приходько, А.Г. Фомина. Благовещенск. Полисфера. 2009. 25с
3. Кривоногова Т.С., Шемякина Т.А., Бабикова Ю.А., Гаврилова А.Н. Психосоматические соотношения при бронхиальной астме у детей. Вестник РАМН. 2015.
4. Бердикова Л.В. Качество жизни и тревожно-депрессивные расстройства у больных бронхиальной астмой в сочетании с артериальной гипертензией. Автореф. дис. ... канд. мед. наук. Н.Новгород. 2012. 27 с.
5. Галицына Е.Ю. Особенности личности и психологической защиты детей, страдающих бронхиальной астмой. Вестник Санкт-Петербургского университета. 2015. 163-173с.
6. Еремина Н.Ю., Психосоматические расстройства у детей в семьях с различными стилями семейного воспитания. Поволжский педагогический вестник. 2015. №4(9).

Бронхиал астма билан касалланган болаларнинг ўзига хос психологик хусусиятлари

Ю.К.Нарметова Тошкент тиббиёт академияси

Резюме. Мазкур мақолада бронхиал астма билан касалланган болаларнинг ўзига хос психологик хусусиятлари ҳақида тўхталган. Бронхиал астмаси бор беморнинг ўзига хос хусусияти шундаки, улар бошқа одамларга қараганда кўпроқ салбий хис-туйғуларни бошдан кечирадилар ва ифодалядилар.

Калит сўзлар: касаллик, стресс, рухий-эмоционал ҳолат, аллерген, психоген, соматогения, хуруж, таъсирчанлик, кўрқув, сезгирлик, атопик.

Психологическая характеристика особенностей детей с бронхиальной астмой

Ю.К.Нарметова. Ташкентская Медицинская Академия

Резюме. В данной статье рассматриваются психологические особенности детей с бронхиальной астмой. Характерной особенностью пациента с бронхиальной астмой является то, что он испытывает и выражает больше негативных эмоций, чем другие люди.

Ключевые слова: болезнь, стресс, психоэмоциональное состояние, аллергены, психогенные, соматогенные, приступ, чувствительность, страх, чувствительность, атопия.

Characteristic psychological characteristics of children with bronchial asthma

Y.K.Narmetova. Tashkent Medical Academy

Resume. This article touches on the psychological characteristics of children with bronchial asthma. A characteristic feature of a patient with bronchial asthma is that they experience and express more negative emotions than other people.

Key words: illness, stress, psycho-emotional state, allergens, psychogenic, somatogenic, attack, sensitivity, fear, sensitivity, atopic.